

ISSN 2518-1467 (Online),
ISSN 1991-3494 (Print)

«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҰЛТТЫҚ ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫ» РҚБ
«ХАЛЫҚ» ЖҚ

Х А Б А Р Ш Ы С Ы

ВЕСТНИК

РОО «НАЦИОНАЛЬНОЙ
АКАДЕМИИ НАУК
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН»
ЧФ «Халық»

THE BULLETIN

OF THE ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF
KAZAKHSTAN
«Halyk» Private Foundation

PUBLISHED SINCE 1944

6 (406)

NOVEMBER – DECEMBER 2023

ALMATY, NAS RK

В 2016 году для развития и улучшения качества жизни казахстанцев был создан частный Благотворительный фонд «Халык». За годы своей деятельности на реализацию благотворительных проектов в областях образования и науки, социальной защиты, культуры, здравоохранения и спорта, Фонд выделил более 45 миллиардов тенге.

Особое внимание Благотворительный фонд «Халык» уделяет образовательным программам, считая это направление одним из ключевых в своей деятельности. Оказывая поддержку отечественному образованию, Фонд вносит свой посильный вклад в развитие качественного образования в Казахстане. Тем самым способствуя росту числа людей, способных менять жизнь в стране к лучшему – профессионалов в различных сферах, потенциальных лидеров и «великих умов». Одной из значимых инициатив фонда «Халык» в образовательной сфере стал проект *Ozgeris powered by Halyk Fund* – первый в стране бизнес-инкубатор для учащихся 9-11 классов, который помогает развивать необходимые в современном мире предпринимательские навыки. Так, на содействие малому бизнесу школьников было выделено более 200 грантов. Для поддержки талантливых и мотивированных детей Фонд неоднократно выделял гранты на обучение в Международной школе «Мирас» и в *Astana IT University*, а также помог казахстанским школьникам принять участие в престижном конкурсе «*USTEM Robotics*» в США. Авторские работы в рамках проекта «Тәлімгер», которому Фонд оказал поддержку, легли в основу учебной программы, учебников и учебно-методических книг по предмету «Основы предпринимательства и бизнеса», преподаваемого в 10-11 классах казахстанских школ и колледжей.

Помимо помощи школьникам, учащимся колледжей и студентам Фонд считает важным внести свой вклад в повышение квалификации педагогов, совершенствование их знаний и навыков, поскольку именно они являются проводниками знаний будущих поколений казахстанцев. При поддержке Фонда «Халык» в южной столице был организован ежегодный городской конкурс педагогов «*Almaty Digital Ustaz*».

Важной инициативой стал реализуемый проект по обучению основам финансовой грамотности преподавателей из восьми областей Казахстана, что должно оказать существенное влияние на воспитание финансовой

грамотности и предпринимательского мышления у нового поколения граждан страны.

Необходимую помощь Фонд «Халык» оказывает и тем, кто особенно остро в ней нуждается. В рамках социальной защиты населения активно проводится работа по поддержке детей, оставшихся без родителей, детей и взрослых из социально уязвимых слоев населения, людей с ограниченными возможностями, а также обеспечению нуждающихся социальным жильем, строительству социально важных объектов, таких как детские сады, детские площадки и физкультурно-оздоровительные комплексы.

В копилку добрых дел Фонда «Халык» можно добавить оказание помощи детскому спорту, куда относится поддержка в развитии детского футбола и карате в нашей стране. Жизненно важную помощь Благотворительный фонд «Халык» оказал нашим соотечественникам во время недавней пандемии COVID-19. Тогда, в разгар тяжелой борьбы с коронавирусной инфекцией Фонд выделил свыше 11 миллиардов тенге на приобретение необходимого медицинского оборудования и дорогостоящих медицинских препаратов, автомобилей скорой медицинской помощи и средств защиты, адресную материальную помощь социально уязвимым слоям населения и денежные выплаты медицинским работникам.

В 2023 году наряду с другими проектами, нацеленными на повышение благосостояния казахстанских граждан Фонд решил уделить особое внимание науке, поскольку она является частью общественной культуры, а уровень ее развития определяет уровень развития государства.

Поддержка Фондом выпуска журналов Национальной Академии наук Республики Казахстан, которые входят в международные фонды Scopus и WoS и в которых публикуются статьи отечественных ученых, докторантов и магистрантов, а также научных сотрудников высших учебных заведений и научно-исследовательских институтов нашей страны является не менее значимым вкладом Фонда в развитие казахстанского общества.

С уважением, Благотворительный Фонд «Халык»!

БАС РЕДАКТОР:

ТҮЙМЕБАЕВ Жансейіт Қансейітұлы, филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА құрметті мүшесі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің ректоры (Алматы, Қазақстан)

ҒАЛЫМ ХАТШЫ:

ӘБІЛҚАСЫМОВА Алма Есімбекқызы, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Абай атындағы ҚазҰПУ Педагогикалық білімді дамыту орталығының директоры (Алматы, Қазақстан), **Н = 2**

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

САТЫБАЛДЫ Әзімхан Әбілқайырұлы, экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Экономика институтының директоры (Алматы, Қазақстан), **Н = 5**

САПАРБАЕВ Әбдіжапар Жұманұлы, экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА құрметті мүшесі, Халықаралық инновациялық технологиялар академиясының президенті (Алматы, Қазақстан), **Н = 6**

ЛУКЪЯНЕНКО Ирина Григорьевна, экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Киево-Могилян академиясы» ұлттық университетінің кафедра меңгерушісі (Киев, Украина), **Н=2**

ШИШОВ Сергей Евгеньевич, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, К. Разумовский атындағы Мәскеу мемлекеттік технологиялар және менеджмент университетінің кәсіптік білім берудің педагогикасы және психологиясы кафедрасының меңгерушісі (Мәскеу, Ресей), **Н = 4**

СЕМБИЕВА Ләззат Мыктыбекқызы, экономика ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), **Н = 3**

АБИЛЬДИНА Салтанат Қуатқызы, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті педагогика кафедрасының меңгерушісі (Қарағанды, Қазақстан), **Н = 3**

БУЛАТБАЕВА Күлжанат Нурымжанқызы, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Б. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының бас ғылыми қызметкері (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), **Н = 2**

РЫЖАКОВ Михаил Викторович, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Ресей білім академиясының академигі, «Білім берудегі стандарттар және мониторинг» журналының бас редакторы (Мәскеу, Ресей), **Н=2**

ЕСІМЖАНОВА Сайра Рафихевна, экономика ғылымдарының докторы, Халықаралық бизнес университетінің профессоры, (Алматы, Қазақстан), **Н = 3**

«Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясы РҚБ-нің Хабаршысы».

ISSN 2518-1467 (Online),

ISSN 1991-3494 (Print).

Меншіктенуші: «Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясы» РҚБ (Алматы қ.). Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникациялар министрлігінің Ақпарат комитетінде 12.02.2018 ж. берілген

№ 16895-Ж мерзімдік басылым тіркеуіне қойылу туралы куәлік.

Тақырыптық бағыты: *әлеуметтік ғылымдар саласындағы зерттеулерге арналған.*

Мерзімділігі: жылына 6 рет.

Тиражы: 300 дана.

Редакцияның мекен-жайы: 050010, Алматы қ., Шевченко көш., 28, 219 бөл., тел.: 272-13-19

<http://www.bulletin-science.kz/index.php/en/>

© «Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясы» РҚБ, 2023

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

ТУЙМЕБАЕВ Жансеит Кансеитович, доктор филологических наук, профессор, почетный член НАН РК, ректор Казахского национального университета им. аль-Фараби (Алматы, Казахстан)

УЧЕНЫЙ СЕКРЕТАРЬ:

АБЫЛКАСЫМОВА Алма Есимбековна, доктор педагогических наук, профессор, академик НАН РК, директор Центра развития педагогического образования КазНПУ им. Абая (Алматы, Казахстан), **Н = 2**

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

САТЫБАЛДИН Азимхан Абылкаирович, доктор экономических наук, профессор, академик НАН РК, директор института Экономики (Алматы, Казахстан), **Н = 5**

САПАРБАЕВ Абдижапар Джуманович, доктор экономических наук, профессор, почетный член НАН РК, президент Международной академии инновационных технологий (Алматы, Казахстан), **Н = 6**

ЛУКЪЯНЕНКО Ирина Григорьевна, доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой Национального университета «Киево-Могилянская академия» (Киев, Украина), **Н = 2**

ШИШОВ Сергей Евгеньевич, доктор педагогических наук, профессор, заведующий кафедрой педагогики и психологии профессионального образования Московского государственного университета технологий и управления имени К. Разумовского (Москва, Россия), **Н = 4**

СЕМБИЕВА Лязат Мыктыбековна, доктор экономических наук, профессор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан), **Н = 3**

АБИЛЬДИНА Салтанат Куатовна, доктор педагогических наук, профессор, заведующая кафедрой педагогики Карагандинского университета имени Е.А.Букетова (Караганда, Казахстан), **Н=3**

БУЛАТБАЕВА Кулжанат Нурымжановна, доктор педагогических наук, профессор, главный научный сотрудник Национальной академии образования имени Ы. Алтынсарина (Нур-Султан, Казахстан), **Н = 3**

РЫЖАКОВ Михаил Викторович, доктор педагогических наук, профессор, академик Российской академии образования, главный редактор журнала «Стандарты и мониторинг в образовании» (Москва, Россия), **Н=2**

ЕСИМЖАНОВА Сайра Рафихевна, доктор экономических наук, профессор Университета международного бизнеса (Алматы, Казахстан), **Н = 3**

«Вестник РОО «Национальной академии наук Республики Казахстан».

ISSN 2518-1467 (Online),

ISSN 1991-3494 (Print).

Собственник: РОО «Национальная академия наук Республики Казахстан» (г. Алматы).
Свидетельство о постановке на учет периодического печатного издания в Комитете информации Министерства информации и коммуникаций и Республики Казахстан № **16895-Ж**, выданное 12.02.2018 г.

Тематическая направленность: *посвящен исследованиям в области социальных наук.*

Периодичность: 6 раз в год.

Тираж: 300 экземпляров.

Адрес редакции: 050010, г. Алматы, ул. Шевченко, 28, ком. 219, тел. 272-13-19

<http://www.bulletin-science.kz/index.php/en/>

© РОО «Национальная академия наук Республики Казахстан», 2023

EDITOR IN CHIEF:

TUIMEBAYEV Zhansait Kanseitovich, Doctor of Philology, Professor, Honorary Member of NAS RK, Rector of Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan).

SCIENTIFIC SECRETARY:

ABYLKASSYMOVA Alma Esimbekovna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Executive Secretary of NAS RK, President of the International Academy of Innovative Technology of Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan), **H = 2**

EDITORIAL BOARD:

SATYBALDIN Azimkhan Abilkairovich, Doctor of Economics, Professor, Academician of NAS RK, Director of the Institute of Economics (Almaty, Kazakhstan), **H = 5**

SAPARBAYEV Abdizhapar Dzhumanovich, Doctor of Economics, Professor, Honorary Member of NAS RK, President of the International Academy of Innovative Technology (Almaty, Kazakhstan) **H = 4**

LUKYANENKO Irina Grigor'evna, Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of the National University "Kyiv-Mohyla Academy" (Kiev, Ukraine) **H = 2**

SHISHOV Sergey Evgen'evich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Pedagogy and Psychology of Professional Education of the Moscow State University of Technology and Management named after K. Razumovsky (Moscow, Russia), **H = 6**

SEMBIEVA Lyazzat Maktybekova, Doctor of Economic Science, Professor of the L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan), **H = 3**

ABILDINA Saltanat Kuatovna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Pedagogy of Buketov Karaganda University (Karaganda, Kazakhstan), **H = 3**

BULATBAYEVA Kulzhanat Nurymzhanova, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Chief Researcher of the National Academy of Education named after Y. Altynsarın (Nur-Sultan, Kazakhstan), **H = 2**

RYZHAKOV Mikhail Viktorovich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, academician of the Russian Academy of Education, Editor-in-chief of the journal «Standards and monitoring in education» (Moscow, Russia), **H = 2**

YESSIMZHANOVA Saira Rafikhevna, Doctor of Economics, Professor at the University of International Business (Almaty, Kazakhstan), **H = 3**.

Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan.

ISSN 2518-1467 (Online),

ISSN 1991-3494 (Print).

Owner: RPA «National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan» (Almaty). The certificate of registration of a periodical printed publication in the Committee of information of the Ministry of Information and Communications

of the Republic of Kazakhstan **No. 16895-Ж**, issued on 12.02.2018.

Thematic focus: *it is dedicated to research in the field of social sciences.*

Periodicity: 6 times a year.

Circulation: 300 copies.

Editorial address: 28, Shevchenko str., of. 220, Almaty, 050010, tel. 272-13-19

<http://www.bulletin-science.kz/index.php/en/>

© National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, 2023

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 6. Number 406 (2023), 196-211
<https://doi.org/10.32014/2023.2518-1467.627>

© **M. Kasimbekova***, **E.T. Kartabayeva**, **R.ZH. Mrzabayeva**, 2023
Al-Farabi Kazakh National University.
E-mail: kasimbekovamarzan@gmail.com

THE PROBLEM OF PENETRATION AND STATEMENT OF ISLAM IN CENTRAL ASIA IN THE WORKS OF WESTERN RESEARCHERS

M. Kasimbekova — Al-Farabi Kazakh National University. 2nd year doctoral student of the Faculty of History

E-mail: kasimbekovamarzan@gmail.com. <https://orcid.org/0000-0002-5380-0656>;

Kartabayeva Erke Tamabekova — Associate Professor of the Department of World History, Historiography and Source Studies at Al-Farabi Kazakh National University, Candidate of Historical Sciences

Scopus author ID: 56227357400;

Mrzabayeva Raushan Zhalievna — Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty
E-mail: rosh85@mail.ru. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2349-3162>.

Abstract. The territory of Central Asia has long been located at the junction of West and East, in the center of the most active part of the Great Silk Road. Such a geopolitical location is an important factor, and it was on this territory that the ideological foundations of many world religions competed, and as a result, this religion, Islam, won. Islam, which came to this region in the VIII century, went through two periods - the period of expansion (VII-XVIII centuries) and the period of strengthening (XVIII-XXI centuries). The article comprehensively, using interdisciplinary methods, analyzes the discourse of Islam in modern domestic and foreign studies (1991-2021). The study analyzed the work of Western researchers on the issue of the arrival and establishment of Islam in Central Asia. The information presented in the article can be used in the lessons of historiography, history and Islamic studies. The conclusions of the author of the article will be used in further study of the traditional worldview, history and ethnography of the Kazakhs.

Keywords: Islamic history, Central Asia, Western researchers, traditional worldview, historiography

© М.А. Касимбекова*, Е.Т. Картабаева, Р.Ж. Мрзабаева, 2023

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті.

E-mail: kasimbekovamarzan@gmail.com

ОРТАЛЫҚ АЗИЯҒА ИСЛАМНЫҢ ТАРАЛУ ТАРИХЫНА ҚАТЫСТЫ КЕЙБІР МӘСЕЛЕР (Батыс зерттеушілерінің еңбектері бойынша)

Касимбекова Маржан Амировна — Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. Тарих факультетінің 2 курс докторанты

E-mail: kasimbekovamarzan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5380-0656>;

Картабаева Ерке Тамабековна — Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің дүниежүзілік тарих, тарихнама және деректану кафедрасының доценті, тарих ғылымдарының кандидаты

Scopus author ID: 56227357400;

Мрзабаева Раушан Жалиевна — Әл-Фараби Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

E-mail: rosh85@mail.ru. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2349-3162>.

Аннотация. Орталық Азия территориясы ежелден Батыс пен Шығыстың түйіскен жерінде, Ұлы Жібек жолының ең белсенді бөлігінің орталығында орналасты. Осындай геосаяси орналасу маңызды фактор болып, дәл осы аумақта көптеген әлемдік діндердің идеологиялық негіздері бәсекеге түсіп, соңында дәл осы ислам діні жеңіске жетті. Бұл өлкеге 8 ғасырда келген ислам екі кезеңнен өтті - экспансия кезеңі (VII-XVIII ғ.ғ.) және күшею кезеңі (XVIII-XXI ғ.ғ.). Мақалада қазіргі заманғы отандық және шетелдік зерттеулердегі (1991-2021) ислам дискурсын кешенді түрде, пәнаралық әдістерді пайдалана отырып талдайды. Зерттеуде Орталық Азия жеріне исламның келуі және орнығу кезеңдері мәселесі Батыс зерттеушілерінің еңбектері талданды. Мақалада келтірілген мәліметтерді тарихнама, тарих және исламтану сабақтарында пайдалануға болады. Өйткені, мақала авторының тұжырымдары қазақтардың дәстүрлі дүниетанымын, тарихын және этнографиясын одан әрі зерттеуде қолданыс табады. Орта Азия мен Қазақстан халықтарының тарихы мен мәдениетін зерттеуге шетел тарихшылары үлкен үлес қосты. Шетелдік тарихнаманың арнайы зерттелуі, оның ұйымдастырушылық негіздері, деректік базасы, зерттеу әдістемесі ғылым үшін де, тәжірибе үшін де үлкен қызығушылық тудырады.

Түйін сөздер: ислам тарихы, Орталық Азия, Батыс зерттеушілері, дәстүрлі дүниетаным, тарихнама

© М.А. Касимбекова*, Е.Т. Картабаева, Р.Ж. Мрзабаева, 2023
Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, Алматы, Казахстан
E-mail: kasimbekovamarzan@gmail.com

ПРОБЛЕМА ПРОНИКНОВЕНИЯ И УТВЕРЖДЕНИЯ ИСЛАМА В СРЕДНЕЙ АЗИИ В РАБОТАХ ЗАПАДНЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

Касимбекова Маржан Амировна — докторант исторического факультета, Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

E-mail: kasimbekovamarzan@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5380-0656>;

Картабаева Ерке Тамабековна — Доцент кафедры всемирной истории, историографии и источниковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, кандидат исторических наук.

Scopus author ID: 56227357400;

Мрзабаева Раушан Жалиевна — Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

E-mail: rosh85@mail.ru. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2349-3162>.

Аннотация. Территория Центральной Азии издавна находилась на стыке Запада и Востока, в центре наиболее активной части Великого шелкового пути. Такое геополитическое расположение является важным фактором, и именно на этой территории состязались идеологические основы многих мировых религий, и в итоге победила религия ислам. Ислам, пришедший в этот регион в VIII веке, прошел два периода - период экспансии (VII-XVIII вв.) и период укрепления (XVIII-XXI вв.). В статье комплексно, с использованием междисциплинарных методов анализируется дискурс ислама в современных отечественных и зарубежных исследованиях (1991-2021 гг.). В ходе исследования были проанализированы работы западных исследователей по вопросу прихода и утверждения ислама в Средней Азии. Информация, представленная в статье, может быть использована на уроках историографии, истории и исламоведения. Выводы автора статьи будут использованы при дальнейшем изучении традиционного мировоззрения, истории и этнографии казахов. Большой вклад в изучение истории и культуры народов Средней Азии и Казахстана внесли зарубежные историки. Особое изучение зарубежной историографии, ее организационные основы, фактическая база, методология исследования представляют большой интерес как для науки, так и для практики.

Ключевые слова: исламская история, Центральная Азия, западные исследователи, традиционное мировоззрение, историография

Кіріспе

Ерте орта ғасырларда пайда болғаннан бастап Орталық Азия аумағындағы исламның тарихи жолын, оның әр түрлі саяси жүйелер жағдайында одан әрі таралуын, көтерілу мен релаксацияны, сайып келгенде, осы күндері оның түпкілікті нығаюын зерттеу маңызды. Ислам осы аймақ халықтарының тарихында қандай рөл атқарды, оның қазіргі заманда алатын орны қандай және

оның перспективасы қандай деген сұрақтарға жауап іздеу тарихшылар зерттеуді қажет ететін маңызды мәселелер. Сондықтан Орталық Азия аумағында ислам дінінің пайда болу, одан әрі таралу тарихын зерттеу тек біздің еліміз үшін ғана емес, сонымен қатар барлық посткеңестік Орталық Азия мемлекеттері үшін өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Соңғы онжылдықтарда қазіргі әлемде болып жатқан маңызды геосаяси өзгерістер мен жаһандану үдерістері исламның ондағы рөліне жаңаша көзқараспен қарауға итермелейді. Бұдан өзге, қазіргі кезде ислам әлемдік саясаттың маңызды факторына айналуға сонау 1970 жылдардың соңы мен 1980 жылдардың басында «исламдық жаңғыру» деп аталатын құбылыс мұсылман елдеріндегі исламның саясилануына және саясаттың исламдануына ықпал етті. Бұл құбылыстың негізгі себептерінің бірі – исламның тұтас діни жүйе ретінде мұсылман өмірінің барлық салаларын жан-жақты реттеуші екендігін алға тартуы. Бұған исламдағы дін мен саясаттың, рухани және зайырлылықтың, исламның және жалпы мұсылмандардың тұрмыс-тіршілігінің бөлінбейтіндігі туралы тарихи қалыптасқан және қоғамдық санада орныққан идеялар ықпал етуде.

Батыс зерттеушілерінің ислам және араб-мұсылман мәдениеті туралы еңбектерінде әлі күнге дейін еуроцентристік көзқарас үстем болып отырғанын мойындауға мәжбүрміз. Шетел тарихшыларының көпшілігі араб-мұсылман мәдениетінің әлемдік тарихтағы орнын барынша төмендетуге тырысады. Әлемдік тарихты еуроцентристік көзқарас тұрғысынан зерттеудің салдарынан мұсылман әлемінің өткен тарихын зерттеу шығыстанушылардың аз ғана тобының міндеті болып қалды. Алайда XVIII-XIX ғасырлар межесінде ғана қалыптасқан бұл жаңа шығыстану ғылымы да нәсілшіл-еуроцентристік пиғылдың ықпалынан тысқары бола алмады.

Еуропалық шығыстанушылар исламды семиттік рухпен байланыстыратын тұжырымдама ұсына отырып, оны арийлік рухқа қарама-қарсы фанатизмге бой ұрғыш, артта қалған, ғылыми білімге қарсы, әлемді бүтіндей емес, бөлшектенген күйде қарастыруға бейім дін деп көрсетуге тырысты.

Материалдар мен әдістер

мақаланың әдіснамалық және теориялық негізін тарихи процестер мен нақты оқиғаларды зерттеудің жалпы қабылданған ғылыми ұстанымдары – тарихилық (историзм), ғылыми және объективизм құрайды. Зерттеу нәтижелерінің репрезентативтілігі мен сенімділігі жүйелік, құрылымдық-функционалдық, тарихи, логикалық, социологиялық, салыстырмалы талдау сияқты әдістерді қолдану арқылы қамтамасыз етілді.

Талқылау

Бұл мақаланың өзектілігі аталмыш тақырыпқа қатысты отандық тарихнаманы одан әрі дамыту, Батыс тарихнамасындағы дәстүрлі қазақ қоғамын зерттеу әдісі мен әдістемесін, жетекші шет елдердегі жүйелеу тәжірибесін, қоғамдық және гуманитарлық ғылымдарды жетілдіру қажеттілігінен туындап отыр. Осыған байланысты қазіргі кезеңде Қазақстандағы шетел тарихнамасының қалыптасуы

мен дамуын зерттеудің ролі мен маңызы артып келеді. Бұл Қазақстан және Орталық Азияның басқа да елдері мемлекеттік тәуелсіздік алып, халықаралық қатынастардың дербес субъектісі ретінде әлемдік аренаға шыққаннан кейін ғана толық мүмкін болды. Батыс тарихнамасының маңызды бағыты Орталық Азия мен Қазақстанды зерттеу «Орталық Азиятану» деп аталды.

Орта Азия мен Қазақстан халықтарының тарихы мен мәдениетін зерттеуге шетел тарихшылары үлкен үлес қосты. Шетелдік тарихнаманың арнайы жинақталған зерттелуі, оның ұйымдастырушылық негіздері, деректік базасы, зерттеу әдістемесі ғылым үшін де, тәжірибе үшін де үлкен қызығушылық тудырады (Бекмаханов, 1957). Адамзат қоғамының өткен және қазіргі замандағы тарихи дамуы туралы ғылыми және объективті идеяларды адамдардың санасында бекіту үшін күрес қазір жалпы адамзаттық мүдделер мен құндылықтардың барған сайын ілгерілеу жағдайында жүріп жатыр. Жаңа саяси ойлаудың нәтижесі болып табылатын даулы, бірақ сонымен бірге біртұтас, өзара тәуелді әлем тұжырымдамасы қоршаған әлемді шынайы бағалауға, өткен мен бүгіннің арақатынасы мен диалектикалық байланысы, халықаралық қатынастардың тарихы, идеологиялық және ғылыми таласты мәселелердің әдістеріне басқаша қарауға көмектеседі.

Жаһандық ауқымда мемлекеттер мен халықтар арасындағы сындарлы өзара іс-қимылды орнату қажеттілігі тарихнамаға деген көзқарастарымыз бен қатынастарымызға елеулі өзгерістер енгізуі тиіс. Осы орайда, ұлттық тарихтың «ақтаңдақтары» қатарында Батыс Еуропа мен АҚШ-тағы Қазақстанды зерттеу тарихының мәселелері де бар. Оң және теріс стереотиптердің қалай қалыптасатынын, олардың қаншалықты тұрақты немесе өзгермелі екенін түсіну маңызды.

Мақала Батыс тарихнамасындағы дәстүрлі қазақ қоғамын дамыту, Қазақстанның Ресейге қосылуы, өлкедегі патшалықтың отаршылдық саясаты, революцияға дейінгі және қазіргі әдебиеттегі қазақ еңбекшілерінің ұлт-азаттық күресі мәселелерімен байланысты күрделі міндеттерді кешенді зерттеуге талпыныс болып табылады.

Қазіргі беймарксистік тарихнамадағы Қазақстанның революцияға дейінгі тарихының аса маңызды мәселелерінің түсіндірілуін қарастыра отырып, белгілі бір мәселе бойынша зерттеудің идеялық-теориялық және гносеологиялық қайнар көздерін атап өту, олардың ең маңыздысы болып табылатын концепцияларға тоқталу қажет. Сонымен, Орталық Азиядағы ислам тарихына қатысты батыс авторларының зерттеулеріне сыни тұрғыдан талдау жасау өткенге бағытталмай, бүгінгі күннің міндеттерімен тығыз байланысты.

Тарихи-философиялық және саяси зерттеулердің едәуір бөлігі Орталық Азиядағы исламды зерттеуге арналған. Өйткені, исламның әлеуметтік-мәдени феномені көп қырлы болғандықтан, ол пәнаралық көзқарасты қажет етеді. Ең алдымен Орталық Азия аймағындағы исламның пайда болуы мен таралуы мәселелеріне арналған жалпы теориялық тарихи-философиялық еңбектерді атап өту қажет. Бұл Грюнбаум Г.Э., Бартольд В.В., Абрамзон С.М., Васильев

Л.С., Ермаков И.Б., Полонская Р., Степанянц М.Т., Валиханов Ч., Абдылдаев М., Аманалиев Б., Шукуров Ш., Муминов А., З. Жандарбек, Н. Нұртазина сияқты зерттеушілерінің еңбектері Орталық Азиядағы исламның ролі мен орнын түсінуде маңызды әдістемелік рөл атқарған.

Қазіргі заманғы тарихнамада Орталық Азия елдерінде исламның таралуының маңызды мәселелерін түсіндіру үшін біздің заманымызда өзекті болып келетін Батыс зерттеушілерінің идеологиялық, теориялық және гносеологиялық қайнар көздерін атап өту аса қажет. Орталық Азия халықтарының діни сенімдері мен исламдану процесінің тарихына қатысты Батыс авторларының зерттеулеріне сыни тұрғыдан талдау жасау зерттеуіміздің міндеттерімен тығыз байланысты. Бұл мәселеге арналған әдебиеттердің ішінде Түркістанның әлеуметтік-экономикалық, саяси өмірі, мәдениеті, халқы мен аумағы туралы мол мағлұматтарды қамтитын әртүрлі дереккөздер бар.

Орталық Азия елдеріндегі рухани процесстер туралы еуропалық авторлардың еңбектерін қарастырғанда, біз ортағасырлық еңбектерден бастауымыздың өзіндік себептері бар. Ең бастысы ортағасырлық авторлардың да, қазіргі заманғы еуропалық зерттеушілердің де мақсаты бір, ол – Орталық Азия халықтарына қатысты миссионерлік және саяси-экономикалық саясат.

Батыс Еуропада Шығыстың жекелеген елдері туралы географиялық-этнографиялық ой-пікірлердің дамуына үлкен серпін болып бүкіл әлемді дүр сілкіндірген, халықтар тағдырында терең із қалдырған оқиға Шыңғыс хан империясының пайда болуы еді. Моңғолдардың жаулап алулары «замандастарының санасына қатты әсер еткені соншалық, XIII ғасырдың 20-30 жылдарында моңғол шапқыншылығы Орталық Азияның, Солтүстік Африканың және Еуропаның барлық елдерінде сол уақыттағы ең үлкен бақытсыздық ретінде айтылды» (Бекмаханов, 1957).

XIII ғасырдың екінші жартысынан бастап Батыс Еуропа мемлекеттері моңғол шапқыншылығының алдында, крест жорықтарының соңғы жаңғырықтары кезінде моңғол жорықтары, олардың христиан екендіктері жайлы сыбыстар тарағанда Папа Иннокентий IV, Людовик IX және басқа да христиан әлемінің тұлғалары татар қолбасшылары мен Ұлы хандарына бірнеше елшіліктер жіберді. Елшіліктердің мақсаты татарлар тарапынан Батысқа қауіп бар ма, олардың арасына христиан дінін таратуға және оларды Мысыр сұлтанына қарсы пайдалануға болады ма деген тапсырмаларды орындау болды. Бірақ, 1245 жылғы Пано Карпинидің, Андрейдің 1249 жылғы Күйік ханға, Асцелинаның 1247 жылғы Бату ханға, Рубруктың 1253-1255 жылдардағы Мөңке ханға елшіліктері күткендегідей нәтиже бермеді (Микаелян, 1952).

Итальяндық Пано Карпини бастаған алғашқы елшілікті 1245 жылы Иннокентий IV папасы жіберді. Карпини Лионнан шығып, Сарайға келді. Қарақорамға сапары туралы Пано Карпини былай деп жазды: «Осыдан кейін біз қаңлылардың жеріне кірдік (Путешенствия, 1993:23). Қаңлылар елінен бисерминдер еліне кірдік. Бұл өлкеде бір үлкен өзен бар, оның аты бізге белгісіз

(Сырдария). Содан кейін біз Қарақытай (Еміл өзені бойында) жеріне бардық, онда татарлар Омыл (Чугучак) атты бір ғана қала салған» (Плано Карпини и Гильома де Рубрука, 1993).

Осы сапарлар барысында саяхатшылар барған жерлерін тәптіштеп суреттеп, жергілікті халықтың діні, дәстүрі туралы мәліметтер де бере кетеді. Мысалы, XIII ғасырдағы италян саяхатшысы Плано Карпини қазіргі қазақтардың ата-бабаларының тәңірі діні туралы "олар (моңғолдар) жалғыз құдайға сенеді... Бірақ олар құдайына арнап мадақ пен мінәжат жасамайды" дейді (Плано Карпини и Гильома де Рубрука, 1993). Өз кезегінде моңғолдар Еуропаның әртүрлі мемлекеттеріндегі бірнеше елшіліктер жіберді. Жалғыз Абака ильханның өзі ғана Батыс Еуропаға үш елшілік жіберді - 1265, 1274 және 1276 ж. Илханның дипломатиялық саладағы белсенділігі белгілі бір дәрежеде оның анасы Докуз-хатун мен оның әйелдерінің бірі, Византия императоры Михаэль VIII Палеологтың қызы Марияның христиан болғандығына байланысты болды. Бірақ моңғолдардың ордасында болған батыс саяхатшылары илхандар сарайында олардың түркі әйелдері – Хулагу ханның әйелі, Докуз хатун, Абақаның әйелі – Орда хатунның маңызды рөл атқаратынына назар аударды. Сонымен қатар, XII-XIV ғасырларда Қытайда, Иранда, Орталық Азияда және Еуропада Шыңғыс хан мен оның мұрагерлері империясының құрамына енген елдерде билік жүргізуге түркі тайпаларының өкілдері моңғолдар тарапынан тартылды. Осының бәрі моңғолдардың көмегімен түркілерді талқандауды көздеген Батыс Еуропа патшаларының саяси мақсаттарына қайшы болды. Осылайша, моңғолдар мен олар құлдыққа түсірген елдер мен халықтар туралы хабар Британ аралдарына дейін жетті. Орта ғасырлық Батыс Еуропа ғалымдары Орталық Азия мемлекеттері мен оның халықтары туралы мәліметтер бере алды. Атақты ағылшын философы және табиғат зерттеушісі Роджер Бэкон өз еңбектерінде Азияға тарихи-географиялық сипаттама берді (Бекмаханов, 1957). Автор ақиқатқа жету жолында төрт кедергі бар деп есептейді: билікке табыну, өткеннің зиянды әдет-ғұрыптары. Сондықтан да, танымдық зерттеулер жасап, беймәлім аймақтар мен халықты зерттеуде нақты тәжірибеге негізделуі керек. Р.Бэкон әр уақытта алыс Азия елдеріне барған көптеген саяхатшылардың жазбаларын пайдаланды. Ол белгілі ғалым, энциклопедист Әбу Насыр әл-Фарабидің еңбектерін пайдаланғаны да белгілі. Мұның бәрі оған ортағасырлық адамдардың білімін кеңейтетін, біршама мәліметтерді қамтитын үлкен энциклопедия жасауға мүмкіндік берді. Тарихи тағдырлары қазақ жерімен тығыз байланысты Команияны, қыпшақтар даласын сипаттайтын» үлкен шығармада ол татарлар, қарақытайлар туралы баяндап, Орталық Азия халықтары мен жерлері туралы егжей-тегжейлі баяндайды (Бекмаханов, 1957). Орта ғасырларда Батыс Еуропадағы Азия елдері мен халықтары туралы білімді таратуда Қара теңіз жағалауындағы Генуя және Венеция сауда республикаларының отарлары үлкен мәнге ие болды. Генуяның бәсекелесі Қара теңіздегі саудадан қуылғаннан кейін венециялықтар басқа аймақтарға назар аударды. Еуропалықтардың көптеген шығыс халықтарымен танысуының жаңа парағын бастаған Никольло, Маффео және Марко Полоның 13 ғасырдың екінші жартысындағы Азияға саяхатының себебі де осы.

Марко Поло 17 жыл бойы Қытайдағы Юань моңғолдық билеуші әулетінің ханы Құбылайдың қызметінде болып, осы кезеңде көптеген елдер мен провинцияларды аралап, татар, араб, парсы, ұйғыр тілдерін жетік меңгерген. Бұл бірегей мүмкіндікті ол кейіннен Марко Поло кітабына негіз болған әртүрлі мәліметтерді жинауға пайдаланды. Ондағы экономика мен сауда саласындағы көптеген фактілерге қарамастан, Марко Поло тек утилитарлық мақсаттарды көздеген жоқ. Марко Поло үшін ол көрген елдер мен жерлер жануарлар мен өсімдіктер әлемінің формаларының көптігінің және адам нәсілдері мен тайпаларының таңғажайып алуан түрлілігінің тамаша көрінісі болып табылды. Бұған оның Самарқанд, Түркістан қалалары, патшалық туралы сипаттамалары дәлел (Марко Поло, 1956: 26). Кітапта моңғолдардың Орталық Азиядағы билігі, қыпшақтарға, Берке мен Алау батыр арасындағы күреске сілтемелер бар. М.Поло мен оның алдындағылардың деректеріне сүйене отырып, Орталық Азияның сұлбасы мен географиялық номенклатурасы мүлде жаңаша қалыптаса бастады. Гонзалес де Клавихо өзінің «Саяхат күнделігінде» Ақсақ Темірдің өмірбаянын, оның Тоқтамыс пен Едігемен қарым-қатынасын жан-жақты баяндайды. Кейін, Г.Шилтбергер, Кастилия дипломатының хабарларын Темірдің ұлы – Әбубәкір, хан Шәдібек, Жалал-ад-Дин, феодалдық тартыстар мен сарай төңкерістері, Алтын Ордадағы басқа да оқиғалар, Жошы мен Шейбанилердің иеліктері туралы жаңа мәліметтермен толықтырады. Саяхат кітабында бавариялық қазақ даласының тұрғындары мен олардың кәсіптері туралы этнографиялық мәліметтерге де қызығушылық танытады. Орталық Азия мен Қазақстан туралы географиялық және тарихи-этнографиялық білімдердің жинақтау процесі кейіннен ұлы географиялық ашылулар дәуірімен, Еуропа мемлекеттерінің отаршылдық экспансиясымен байланысты болды (Хухкем Хильда, 1994). XV ғасырдың ортасында Еуропадағы тарихи жағдай айтарлықтай өзгерді (Бекмаханова, 1986). Капиталистік құрылым элементтерінің пайда болуының басталуы, ірі «ұлттық» мемлекеттердің құрылуы, португалдар мен испандардың, голландтардың, француздардың және ағылшындардың теңіз саяхаттары мен жорықтары халықтары мекендеген теңіздің арғы жағындағы әртүрлі нәсілдер, тілдер мен мәдениеттері бар халық тұратын аумақтарды басып алуға әкелді. Бұл халықтар туралы ақпараттың орасан ағыны этнографиялық көкжиектің күрт кеңеюіне әкелді. Картография ғылымы қарқынды дамыды. 1552 жылы Қазан және 1556 жылы Астрахань хандықтарының Ресейге қосылуымен Батыс Сібір мен қазақ даласына апаратын жол ашылып, Жайық өзені мен Каспий теңізіне қарай бағытталған оңтүстік-шығыс жолы ашылды. Англия да осы бағыттардың қолайлы географиялық жағдайын пайдалануды ұйғарып, мұнда арнайы «Белгісіз елдерді, жерлерді, аралдарды, мемлекеттерді, тіпті осы уақытқа дейін теңіз арқылы бармаған жерлерді іздеуші саудагерлер Қоғамын» құрды. Орынбор экспедициясына қатысқан ағылшын суретшісі Джон Кестль өзінің «Күнделігінде» орыс тарихы туралы материалдар жарияланды. Бұл еңбектің

ағылшын тіліндегі сипаттамасы үш бөліктен тұрады, Хан Әбілхайрдың ордасы, Кіші жүздің аумағындағы барлық жануарлар мен өсімдіктер әлемі, минералдардың барлық түрлі байлығы таныстырылады. Кестль Сарайдағы билер сотының куәсі болды. 40 бие барымталаған бір қазақты аяусыз жазалап, ұрланған малды қайтаруға бұйырды (Кэстль, 1998). Күнделікте қазақтардың киіз үйі, әскери қарулары, тамағы (қымыз, қой, ағарған және т.б.); әйелдер мен ерлердің киімдері, қазақ әйелдерінің бұйымдары - сырға, сақина, айна, тарақ, т.б. суреттейді. Қалың мал мөлшері, болашақ ерлі-зайыптылардың кездесуі, құдалық, жерлеу рәсімдері, ұлттық музыкалық аспаптар туралы да жазады.

Автор қазақтардың діні туралы айта отырып, олардың арасындағы молдалардың аз саны екенін, исламның шаманизммен араласып кеткендігін баяндайды (Кэстль, 1998).

Қазақтар туралы тарихи-этнографиялық экспедициялар мүшелерінің жалпыланған жұмыстарының бірі ретінде Палластың «1768-1784 жж. Ресей империясының әртүрлі провинциясына саяхат» атты еңбегін атауға болады (Паллас, 1786).

1-сурет. Кесене (Темір мұнарасы)

Көрші Ресей Федерациясының Челябі обылысындағы Варна елді мекенінің жанында «Кесене мазары», немесе «Темірдің мұнарасы» атты шатыр пішіндес мазарлар кешені бар (сур. 1). Қостанай қаласынан 230 км қашықтықта орналасқан бұл кешен биіктігі 17 метрлік мұнарадан, ерте темір, қола дәуіріне жататын бірнеше обалар мен кейінгі орта ғасырларға жататын 150 қорғаннан тұрады.

Қазан мен Сібірді бағындырған соң орыс мемлекеті 200 жыл бойы жаулап алынған аймақтардағы мыңдаған жылдар бойы жинақталған сәулет естерткіштерін, минареттер, тас мешіттер мен мазарлар салуға қатаң тиым салып, жүздеген мешіттер, мавзолейлер, мазарлар, сарайлар мақсатты түрде бұзылып, кірпіштері басқа құрылыстар салуға пайдаланылды. 1770 жылы саяхатшы Петр Симон Паллас Орынбор өлкесіне келіп, кесененің суретін қағазға түсіріп, алғаш рет кешен туралы мәліметтер қалдырады (Паллас, 1786).

II. Палластың аталмыш еңбегінде, қазақтардың діни түсініктерін сипаттап, олардың осы кесенеге келіп түнейтіндігін жазады.

XIX ғасырдың бірінші жартысында Англияның Азия құрлығындағы, әсіресе, Үндістанға іргелес Орталық Азиядағы әскери-саяси мақсаттары шикізат көздері мен ықпал етуші күштер үшін күреспен анықталды. «West India» компаниясының және ағылшын дипломаттарының Бұхараға, Хиуа мен Қоқанға барлау міндеттері бар ресми сапарлары осы саясаттың ажырамас бөлігі болды.

Еуропалық авторлар жинақталған мәліметтер негізінде Орталық Азия тарихына, әсіресе, осы аймақтағы діни ахуалды суреттеуге арналған зерттеулерін жариялады. Солардың бірі, 32 тілге аударылған әйгілі «Мұсылмандық Ренессанс» кітабының авторы швейцариялық ғалым Адам Мец. Академик В.В.Бартольд үшін Мецтің кітабы тәуелсіз зерттеулерге түрткі болды. Мецтің еңбегін жоғары бағалай отырып, Бартольд өз жұмысында Мец кітабын қалай пайдалану керектігін көрсетті. Оның түсіндірмелерінің мағынасы Бартольдтың Мец жинаған мәліметтерді талдау және оларды ғалым әртүрлі себептермен пайдалана алмайтын дереккөздермен толықтыру жолын көрсетуіне байланысты болды. Бартольд Мецтің жұмысы ғалымның еңбегінде көтерілген мәселелер бойынша жаңа зерттеулерге серпін беретінін алдын ала білді (Бертельс, 1973).

XIX және XX ғасырдың алғашқы онжылдықтарында эволюционистік бағыттың рухында жасалған этнографиялық және тарихи жұмыстар пайда болды. Бұл әсіресе, Францияда, XIX ғасырдың соңғы ширегінен бастап байқалды. Халықтардың тарихи, этнографиялық және антропологиялық зерттеуі айтарлықтай күшейе түсті. Француз ғалымдары қазақтардың физиологиялық сипаттамасын, олардың ұлттық мінезін, тілін, дінін, тұрғын үйін, нәсілдік ерекшеліктері мен аңыздарын зерттеумен айналысты.

Өткен ғасырдың аяғында Әулие-Ата, Шымкент, Ырғыз, Қазалымен Түркістанға барған неміс тарихшысы Г. Крамер осы қалалар халқының саны мен этникалық негізі туралы мәліметтер, Қожа Ахмед Ясауи кесенесі

туралы жазады. Оның назарын қазақ қоғамының әлеуметтік ұйымы, төлеңгіт, сұлтандар, хандар және басқа да әлеуметтік категориялар аударды (Бекмаханов, 1957). Ол қазақтардың сунниттік исламының жақтаушылары екенін айтқанымен, оларда діни фанатизм жат екендігін, олардың арасында шаманизм қалдықтарының сақталуын жазады.

Ислам мистицизмі немесе сопылық, немесе өзінің бастапқы үнінде тасаууф әлі күнге дейін исламның рухани даму мәселелеріне қызығушылық танытатын мамандардың да, жай ғана білімді оқырманның назарын аударады. Ғалымдар арасынан іргелі зерттеулерімен сопылық дүниетанымды зерттеуге орасан зор үлес қосқан швейцариялық шығыстанушы Фриц Майер ерекше көзге түсті (Хисматулин, 2001).

Майер суфизмнің ең маңызды тақырыптары мен тұлғаларын талқылаған бес монография жазды. «Шейх Әбу Исхақ әл-Казарунидің өмірі» атты диссертациясында Майер өзіндік ерекшелігі мен жоғары кәсібилігін көрсетеді. Филология тұрғысынан парсы мәтінін шығару шебер орындалған, ал оның өте жақсы құрылымдалған және анық, жақсы неміс тілінде жазылған кіріспесінде автор тарихи-әлеуметтік, әсіресе интеллектуалды және мәтіннің психологиялық аспектілерін қозғайды. Майердің 1989 жылы жарық көрген тағы бір монографиясы Маулан Жалалиддин Румидің әкесі Бахайи Владқа арналған. Баха-Маарифтің парсы күнделіктеріне сүйене отырып, олардың көпшілігі неміс тіліндегі шебер аудармада ұсынылған Майер көптеген жолдармен мистицизмнің ерекше түрін көрсететін портретті жасайды. Майердің соңғы негізгі жұмысы «ZweiAbhandlungeneberdieNaksbandiya» (Нақшбандия туралы екі тракт) 1994 жылы жарық көрді (Хисматулин, 2001). Неміс зерттеушісі, сопылық ілімнің әлемдік жетекші мамандарының бірі Анн-Мари Шиммель өзінің «Ислам мистицизмінің әлемі» атты кітабында ортағасырлық сопылық тарихына үңіліп, оқырманды ең әйгілі ислам мистиктері мен ағымдарымен терең және нәзік таныстырады, ислам мистицизмінің түйінді мәселелерін, араб және парсы поэзиясының символикасын жарықтандырады. Анке фон Кугелген зерттеген құжаттар негізінде Бұхара хандығында рухани шенді қазылар (қади), мүфти, базарлар мен әдет-ғұрыптарды бақылаушылар (мұхтасибтер), мударристер (орта ғасырларда жоғары оқу орындары болып саналған медресе оқытушылары) және басқалар тұратынын мәлімдеді. Лауазымның басым бөлігін сейіттер мен қожалар атқарды, олар өздерінің білімі мен істерін, соның ішінде мұрагерлік жолмен қалдырды (Анке фон Кюгельген, 2001).

Кеңес Одағы ыдырап, Орталық Азияда ислам тарихын зерттеудің жаңа мүмкіндіктері ашылды. Осы кезеңдегі зерттеушілердің бірі, әйгілі батыстық исламтанушы және тарихшы Девин Де Виз өз еңбектерін ортағасырлық сопылыққа арнап, көптеген заманауи құбылыстарды түсінуге көмектесетін «Орталық Азиядағы суфизм туралы зерттеулер» (Devin DeWeese. Studies on sufism in Central Asia) іргелі еңбегін жазды (Надинова). Монографияда аймақтағы негізгі сопылық топтардың әлеуметтік тарихындағы өзгерістерді анықтау мақсатында бұрын зерттелмеген дерек

көздері қарастырылады. Автор Орталық Азияның діни ландшафтына мүлдем жаңа перспективалар ашты. Ол исламды қабылдау оның Орталық Азия халықтарының байырғы діни құндылықтарымен қалай үйлесетінін және осылайша этникалық бірегейлік туралы танымал дискурстың орталық және айқындаушы элементі ретінде қалай қосылғанын көрсетеді.

Де Виз ағылшын тіліне аударма жасап, тарихи дереккөздер мен эпикалық және фольклорлық материалдардан үзінділердің кең ауқымын талдауды ұсынады. Қосылған дереккөздердің хронологиялық диапазоны 13 ғасырдан 17 ғасырға дейін созылады. Автор терең кәсіби шеберлікті, үлкен филологиялық шеберлікті, өзіндік концептуалды ойлаудың үлгісін көрсетеді. Оның назарын Орталық Азиядағы ислам тарихындағы рөлі орасан зор сопылық дәстүрлерге, топтарға және жеке тұлғаларға аударады. Бұл зерттеу, отандық тарих пен дін зерттеушілері үшін сенімді көмекші болары анық.

Орталық Азия және Кавказ институтының (Джонс Хопкинс университеті) ұзақ мерзімді зерттеулері аясында проф. Ф.Старр (сонымен қатар С. Корнелл мен Дж. Такер бірлескен авторлар тұлғасында) Өзбекстаннан басқа Қазақстанға арналған ұқсас (бірақ толығырақ) зерттеуді дайындаған – атауы «Қазақстандағы дін және зайырлы мемлекет» (Cornell Svante, 2018).

Кітаптың бірінші бөлімі («Қазақстандағы дін мен мемлекеттіліктің дамуы») деп аталады, ол, әрине, тарихи сипатқа ие және кең ауқымды мәселелер – исламдану, орыс отарлауы, қазақ ұлтшылдығының күшеюі сияқты кеңес дәуіріндегі мәселелерді қозғайды. Атап өткендей, ислам мәселелері шығыстанумен тікелей байланысты (Cornell Svante, 2018).

Авторлар Қазақстан Республикасындағы діни экстремизммен байланысты барлық проблемалар Солтүстік Кавказ, Афпак аймағы (Ауғанстан-Пәкістан) және Сирия-Ирак аймағы (ИЛИМ) сияқты аймақтардың ықпалымен туындайтындығын негіздеген. Олар зайырлылықтың қазақстандық үлгісі әртүрлі діни бірлестіктерге қатысты бейтарап позиция ұстанатын американдық үлгіге қарама-қайшы екенін атап өтеді. Қазақстандық модель француз және түрік тәжірибесінен шабыттанған болса керек. Оның үстіне бұл үлгі бойынша діндер дәстүрлі және дәстүрлі емес болып екіге бөлінеді, біріншісіне артықшылық беріледі. Яғни, республикада «үстем дін» ұғымы қабылданған. Ел билігі алдында тұрған басты дилемма-Ханафия Исламы мен сопылықтың әсерін сезінетін «халықтық ислам» деп аталатын қақтығыс шегіндегі қайшылық (Cornell Svante, 2018).

Зерттеудің жалпы желісі кітаптың ретроспективті сипаттағы бірінші бөлімімен белгіленеді. Сонымен бірге, авторлар қазақтардың (және басқа халықтардың) діни өмірі өзінің ислам тарихында алдымен Ресей билігінің, содан кейін Кеңес өкіметі тарапынан ауыр қысымды бастан кешірді деген тұжырым жасайды. Кітап материалдарынан аңғарылатындай, бұл мәселедегі басты мәселе мынада: ислам діні қазақ қоғамында қашаннан және қаншалықты терең тамыр жайды? Бұл мәселеде авторлар Шоқан Уәлиханов заманынан бері (кеңестік тарихнама ерікті түрде қолдаған) қазақтардың (элита емес, халықтың

калық бұқарасы) ешқашан нағыз мұсылман болмағаны, мәні бойынша пұтқа табынушы (культ киелі жерлер, исламға дейінгі мерекелер, шаманизм және т.б.) екендігі туралы тезисті бекіте түскен. Бұл тек элитаға қатысты оны исламдық деп атауға болмайды. Бұл, әсіресе, ислам дінінің негізін қалаушы және алғашқы халифтерден бастау алатын қажы (қажы) тұқымына қатысты. Жалпы, авторлар қазақ исламын өте ерекше және тәңіршілдік пен сопылықпен синтездің бір түрі ретінде таниды (Cornell Svante, 2018). Қазақстан тарихының Ресей-империялық кезеңіне қатысты авторлар М.Алкотт тұжырымдамасын ұстанады. Ол бойынша, исламды қазақ даласында Екатерина екінші (радикалды Орта Азия исламына қарсы татар клирінің күштері) белгілі бір өркениетті күш ретінде мақсатты түрде енгізді деген идеяға негізделген. Соның салдарынан 19 ғасырдың ортасында қазақтар солтүстік пен оңтүстіктен қосарланған исламдану объектісіне айналды. Зерттеушілер қазақ ұлтшылдықтың орнығуын патша дәуірінің басты оқиғасы деп есептейді. Олар қазақ элитасы арасында орыс билігіне бүйрегі бұратын зайырлы зиялылар тобының (Ш. Уәлиханов, Ы. Алтынсарин, А. Құнанбаев) пайда болғанын айтады. Екінші толқын XX ғасырдың өзінде-ақ болашақ алашордашылар – Ә. Бөкейханов, А. Байтұрсынов, М. Тынышбаев, М. Дулатов, М. Шоқаев және т.б. пайда болғанын көрсетеді. Бірінші дүниежүзілік соғыс қарсаңындағы кезеңде өлкенің саяси-рухани өміріне зиялылар – Б. Қаратаев, Ж. Сейдалин, С. Лапин шықты. Авторлардың пікірінше, революция мен азамат соғысының қиын жылдарында идеологиялық бағыт ретінде қазақ қоғамының болашаққа зайырлы көзқарасы жеңіске жетті. Ал бұл күштеп большевизацияның нәтижесі емес деп атап көрсетеді авторлар (Cornell Svante, 2018). Қазақстан және бүкіл өлке тарихындағы кеңестік кезеңді талдай отырып, авторлар бұрынғы кеңестік жүйенің барлық белгілі кедергілерін еске түсіреді. Бұл дәуірді қорытындылай келе, олар әртүрлі, кейде қарама-қарсы мәдени, тарихи және әлеуметтік-саяси контекстке қарамастан Қазақстанға және Орталық Азияның басқа республикаларына ортақ қорытындылар жасай отырып, академиялық қулыққа барады. Олардың тұжырымынша, келесі посткеңестік кезеңнің қайшылығы дәстүрлі ханафилік ислам мен салафизм арасындағы діни, идеологиялық және саяси бәсеке негізінде болмақ. Аталмыш авторлардың зерттеу нәтижелеріне қарағанда, қазіргі Қазақстан аумағында исламдық және мұсылмандық ағымдар мен ілімдер күресіп жатыр. Республика христиандықтың әртүрлі бағыттарын кеңейтетін өріске де айналды. Мұндай жағдайда православие шіркеуі ресми ислам мен оның меценат мемлекетінің бәсекелесінен гөрі одақтасқа айналады. Мұнда авторлар Кеңестік Қазақстандағы «христиандық қайта жаңғыру» құбылысын атап өтеді. Сонау 1989 жылы тек 46 мұсылман бірлестігінің аясында тіркелген протестанттық және дәстүрлі емес ұйымдардың саны 671-ге жетті. Осындай жағдайда ресми исламның сунниттік ханафилік бағыты және православие бір-бірінің және мемлекеттің шынайы одақтастарына айналууда. Уақыт өте келе діни экстремизмге байланысты алаңдатарлық тенденция пайда болды. Аймаққа салафизмнің енуі мен таралуы Парсы шығанағы елдері-

нің қорлары мен жеке тұлғаларының күшті қаржылық қолдауының нәтижесі болды. Бұл тұрғыда аталмыш кітапта 2010 жылдардың басынан бері лаңкестік исламдық қауіп-қатердің өсуіне арналған жеке бөлім бар. Авторлардың айтуынша, қазақстандық исламшылардың ИЛИМ джихадизміне қосқан «үлесі» шамамен 400 адамды құрайды. Мұндай үрдістерге қарсы іс-қимыл ретінде Үкіметтің, оның ішінде заңнамалық деңгейде дәстүрлі емес діндерге қарсы іс-қимылдары және мемлекет тарапынан «дәстүрлі» конфессияларды батыл қолдау болды. Бұл, ең алдымен, ҚМДБ мен ОПШ юрисдикциясымен ресми исламды, сондай-ақ, иудаизмді, буддизмді және аз дәрежеде протестанттық ағымдармен қатар прозелитизмге күдікті католицизмді білдіреді.

Авторлар конституциялық негіздер, көптеген заңдар мен ресми институттар жұмыс істейтін мемлекеттік зайырлылықты қолдау және қорғау жүйесіне - дін істері министрлігі, мүфтиат, ҰҚК, әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының съезі, білім беру мекемелеріне жеке тарау арнады. Осы тарауды қорытындылай келе, зерттеушілер зайырлылықтың қазақстандық моделі әлі толық қалыптасып үлгермеген, эволюциялық даму үстінде деген қорытындыға келеді. Бұл модель француз республикашылдығы мен антиклерикализм қағидаттарына (кеңестік мұра ретінде), соның ішінде түрік зайырлы моделінің үлгісіне негізделген. Бірақ соңғы онжылдықтағы алаңдатарлық оқиғалар биліктің лаңкестік қауіп дәрежесін жете бағаламағанын және елдің зайырлы жүйесін қалыптастыру мен нығайту үдерісіне динамизм беруге тырысқанын көрсетті.

Ғалымдар зайырлылықтың қазақстандық үлгісі бұл республиканың ол үшін геосаяси маңыздылығына байланысты Батыстың назарын аударатынын атап өтті. Қорытындылай келе, авторлар Қазақстанды мемлекет пен дін арасындағы қарым-қатынастың жұмыс үлгісін сынайтын әлеуметтік-мәдени зертханамен салыстырады. Бірақ, ықпалды сыртқы (ең алдымен батыстық) күштер сияқты, қазақ элитасының жетекші сегменті елдің зайырлылығын сақтауға мүдделі. Осыған байланысты заңнаманың, сот жүйесінің және білім беру жүйесінің зайырлылығын сақтау міндеті стратегиялық мақсатқа айналады.

Қазақ және Қазақстан халқының діндарлық деңгейіне келетін болсақ, ол негізінен діннің либералдық сипатын, конфессияаралық татулық пен дінаралық диалогты ықыласпен қолдайды. Бұл біздің батыстық әріптестер сынағанды жақсы көретін кеңестік интернационалистік жүйенің ең асыл мұрасы екенін өз атымыздан қосамыз (Cornell Svante, 2018).

Жанна Фо де ла Круаның «Орталық Азиядағы қасиетті жерлер: жайылымдардың, бөгеттердің және киелі орындардың моральдық географиясы» атты кітабы посткеңестік Қырғызстанда қалыптасқан ерекше жағдайды талдауға арналып, үш саяси-әлеуметтік үлгінің – социалистік (су электр жүйесі), неолибералдық (жайылымдарды тегін пайдалану) және неоисламдық (қазіреттіктер культі – киелі орындар) үлгінің тоғысуын зерделейді. Де ла Круа еңбектері қазіргі Қырғызстан мен Орталық Азияның басқа да елдеріндегі ислам құндылықтары туралы пікірталастарға негізделген (Féaux de la Croix Jeanne, 2017).

Қорытынды

осы қысқаша шолу негізінде төмендегідей тұжырымдар жасауға болады:

1. Орталық Азия өңіріндегі діни ахуал, оның ішінде осы өңірді мекендейтін халықтардың наным, сенімдері, исламның жағдайы ортағасырлардан бастап, күні бүгінге дейін шетелдік зерттеушілердің назарын өзіне аударды. Бұл бастапқыда христиан миссонерлерінің діни қызыметімен, еуропалық саудагерлердің сауда-экономикалық мақсатымен байланысты болды. Ал, қазіргі кезеңде бұл біздің өңірдің Батыс елдері үшін стратегиялық маңыздылығымен, сондай-ақ шекаралар мен қашықтықтарды білмейтін, халықтар мен қоғамдарды бір-біріне барынша жақындататын, өмірдің кез келген аспектілерін, саяси оқиғаларды, бір, тіпті ең кіші этностың мәдени мұрасын жалпыға ортақ игілікке айналдыратын жаһандану процестерімен байланысты.

2. Қазіргі таңда Батыс ғалымдары тарихи, антропологиялық, діни немесе басқа сипаттағы кез келген сипаттағы зерттеулерге аса сақтықпен қарап, дамыған әдістемелерді, соңғы теориялар мен концепцияларды пайдалана отырып зерттейді. Батыс авторларының жұмыстарының маңыздылығы тек далалық зерттеу жүргізгендігіне ғана байланысты емес, сонымен қатар зерттелетін халықтың, яғни Орталық Азия халықтарының арасында, әсіресе ауылдық жерлерде ұзақ уақыт тұру арқылы жергілікті халықтың тілін тамаша меңгеруінде.

3. Исламдағы әулие культінің құбылысын зерттеу мақсатында экспедиция жүргізілгендігі туралы сондай-ақ, сопылықтағы әулиелік мәселесінің Батыс және Ресей зерттеушілердің еңбектерінде қамтылған.

ӘДЕБИЕТТЕР

- Бекмаханов Е.Б. Присоединение Казахстана к России. — М. 1957. — 357
- Микаелян Г.Г. История Киликийского армянского государства. - Ереван: Изд. АН АрмССР, —1952. -356с.
- Путешествия в восточные страны Плано Карпини и Гильома де Рубрука. -Алматы: Гылым. 1993. — 248 с.
- Книга Марко Поло. Москва: Государственное издательство Географической литературы. — 1956. — 359 с.
- Хухкем Хильда. Властитель семи созвездий. Пер. с англ. Г. Хидоятова. — Ташкент: Адолат, — 1994. — 263.
- Бекмаханова Н.Е. Многонациональное население Казахстана и Киргизии в эпоху капитализма (60-е годы XIX в.-1917 г.). — М., — 1986. — 350 с.
- Велюков Ю.С. методологические основы критики буржуазного национализма. — Киев, — 1985. — 225 с.
- Осипов И.А. Антоний Дженкинсон и карта России 1562 года. — Сыктывкар, 2008. — 235 стр.
- Кэстль Дж. Дневник путешествия в году 1736-м из Оренбурга к Абулхаиру, хану киргиз-кайсацкой орды: перевод с немецкого Вольфганга Штаркенберга. — Алматы: Жибек жолы, 1998. — С. 83–84. — 152 с.
- Паллас П.С. Путешествие по разным местам российского государства. — Книга I. Ч. 2. — 1786. — С. 385–393.
- Бертельс Д.Е. Предисловие // Мец А. Мусульманский Ренессанс. — М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1973. — С. 3–14.
- Суфизм в Центральной Азии (зарубежные исследования): Сб. ст.памяти Фритца Майера (1912–1998) / Сост. и отв. редактор А.А. Хисматулин. — СПб.: Филологический факультет — СПбГУ, 2001. — 394 с. — (Азиатика).

Анке фон Кюгельген. Расцвет Накшбандия-Мужадидия в средней Трансоксании с XVIII – до начала XIX в.в.: опыт детективного расследования. /Суфизм в Центральной Азии (зарубежные исследования). Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, — 2001. — 394 с.

Надилова Г.Е. Ислам в казахстане: взгляд со стороны//<https://www.google.com/search?q=%D0%9D>

Cornell Svante E., Starr S. Frederick, Tucker Julian. Religion and the Secular State in Kazakhstan. — Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program. — Washington D.C.: Johns Hopkins University, — 2018. — 96 p.

Féaux de la Croix Jeanne. Iconic Places in Central Asia: the Moral Geography of Pastures, Dams and Holy Sites. — New York: Columbia University Press, — 2017. — 348 p.

REFERENCES

- Bekmakhanov Ye.B. Prisoyedineniye Kazakhstana k Rossii. — M., 1957. — 357
- Mikayelyan G.G. Istoriya Kilikiyskogo armyanskogo gosudarstva. — Yerevan: Izd. AN ArmSSR, 1952. — 356 p.
- Puteshestviya v vostochnyye strany Plano Karpini i Gil'oma de Rubruka. — Almaty: Gylym. 1993g. — 248 p.
- Kniga Marko Polo. Moskva: Gosudarstvennoye izdatel'stvo Geograficheskoy literatury. 1956. — 359 p.
- Khukhkhem Khil'da. Vlastitel' semi sozvezdii. Per. s angl. G.Khidoyatova. — Tashkent: Adolat, 1994g. — 263 p.
- Bekmakhanova N.Ye. Mnogonatsional'noye naseleniye Kazakhstana i Kirgizii v epokhu kapitalizma. 60-ye gody KHIKH v. — 1917. — M., 1986. — 350 p.
- Velyukov YU.S. metodologicheskiye osnovy kritiki burzhuaznogo natsionalizma. — Kiyev, 1985. — 225 p.
- Osipov I.A. Antoniyy Dzhentinson i karta Rossii 1562 goda. — Syktyvkar, 2008. — 235 p.
- Kestl' Dzh. Dnevnik puteshestviya v godu 1736-m iz Orenburga k Abulkhairu, khanu kirgiz-kaysatskoy ordy: perevod s nemetskogo Vol'fganga Shtarkenberga. — Almaty: Zhibek zholy, 1998. — Pp. 83–84. — 152 p.
- Pallas P.S. Puteshestviye po raznym mestam rossiyskogo gosudarstva. Kniga I. CH. 2, 1786. — Pp. 385–393.
- Bertel's D.Ye. Predisloviye // Mets A. Musul'manskiy Rennans. — M.: Glavnaya redaktsiya vostochnoy literatury izdatel'stva «Nauka», 1973. — Pp. 3–14.
- Sufizm v Tsentral'noy Azii (zarubezhnyye issledovaniya): Sb. st.pamyati Fritsa Mayyera (1912—1998) / Sost. i otv. redaktor A.A. Khismatulin. — SPb.: Filologicheskiiy fakul'tet SPbGU, 2001. — 394 p. — (Aziatika).
- Anke fon Kyugel'gen. Rastsvet Nakshbandiya-Muzhadidiya v sredney Transoksanii s XVIII – do nachala XIX v.v.: opyt detektivnogo rassledovaniya. /Sufizm v Tsentral'noy Azii (zarubezhnyye issledovaniya). — Sankt-Peterburg: Filologicheskiiy fakul'tet SPbGU, 2001. — 394 p.
- Надилова Г. Е. Ислам в казахстане: взгляд со стороны//<https://www.google.com/search?q=%D0%9D>
- Cornell Svante E., Starr S. Frederick, Tucker Julian. Religion and the Secular State in Kazakhstan. — Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program. — Washington, D.C.: Johns Hopkins University, 2018. — 96 p.
- Féaux de la Croix Jeanne. Iconic Places in Central Asia: the Moral Geography of Pastures, Dams and Holy Sites. — New York: Columbia University Press, 2017. — 348 p.

**МАЗМУНЫ
ПЕДАГОГИКА**

У.М. Абдиганбарова, А.Д. Сыздықбаева, А.М. Байкулова ЖЕЛІЛІК КОММУНИКАЦИЯ МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ ЦИФРЛЫҚ ЭТИКЕТ ТЕОРИЯЛАРЫНЫҢ ДИСКУРСТЫҚ ТАЛДАУЫ.....	7
М.У. Абдинаги, Ж.Қ. Қорғанбаева, Д.Ә. Қаражанова МАМАНДАРДЫ ДАЯРЛАУДАҒЫ ҮЗДІКСІЗ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	18
С.Қ. Әбілдина, А.О. Әукен, И.Д. Бакирова, Қ.Ж. Балапанова, Ж.У. Дагарова БАСТАУЫШ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДА КӨЛДЕНЕҢ DAҒДЫЛАРДЫ ДАМЫТУ.....	28
С.Т. Айтбаев, С.В. Суматохин, А.А. Кітапбаева, Д.У. Сексенова, Г.Б. Аталихова ҚАЛЫПТАСТЫРУШЫ БАҒАЛАУ – МЕКТЕПТЕГІ МЕТАПӨНДІК БІЛІМ БЕРУ НӘТИЖЕЛЕРІН МОНИТОРИНГЛЕУДІҢ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ.....	38
М.Б. Аманбаева, А.Д. Майматаева, С.А. Есентурова, П.В. Станкевич БИОАЛУАНТҮРЛІКТІ ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕСІН ТҰРАҚТЫ ДАМУ МҮДДЕСІНДЕ ОҚУ ҮДЕРІСІНЕ КІРІКТІРУ.....	52
А.Н. Аманжолова, Р.К. Измагамбетова, О.С. Серікова STEAM ТЕХНОЛОГИЯСЫ НЕГІЗІНДЕ МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ ЕРЕСЕК ТОП БАЛАЛАРЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ DAҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУ.....	63
А.Г. Аубакир, Д.У. Сексенова, Т.Р. Оспанбек БОЛАШАҚ БИОЛОГИЯ ПӘНІ МҰҒАЛІМДЕРІН КӘСІБИ ДАЯРЛАУ БАРЫСЫНДА ЦИФРЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ЖАОК-ДЫҢ MAҢЫЗЫ	76
М. Аширмбетова, Д. Шаяхметова УНИВЕРСИТЕТ СТУДЕНТТЕРІНІҢ АҒЫЛШЫН ТІЛІН БІЛУ DEҢҒЕЙІН ЖОҒАРТУДА КОГНИТИВТІ СТРАТЕГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ.....	93
П. Елубаева, М. Буркитбаева, Г. Құлжанбекова, А. Хамидова ТҰРАҚТЫ ДАМУ ҮШІН ТІЛДІК БІЛІМ БЕРУ БІЛІМ БЕРУ BAҒДАРЛАМАСЫНА МЕДИА САУАТТЫЛЫҚТЫ ЕНГІЗУ.....	102
Ж.С. Ергубекова, А.А. Қуралбаева, А.Б. Сақулова ОРТА МЕКТЕПТІҢ ҚАЗАҚ ТІЛІ ОҚУЛЫҒЫНА ЕНДІРІЛГЕН МӘТІНДЕРДІҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ MAҢЫЗЫ.....	112
М. Ерденев МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЭТНОБОТАНИКАЛЫҚ БІЛІМДІ СЫНЫПТАН ТЫС ОҚЫТУ АРҚЫЛЫ ҒЫЛЫМИ ТАНЫМДЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ.....	126
Г.З. Искакова, А.С. Ысқақ, Н.А. Тасилова, Р.Ж. Мрзабаева ЖЕТІСУ ОБЛЫСЫНДА ПОШТА-ТЕЛЕГРАФ МЕКЕМЕ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІ (XIX ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ- XX ҒАСЫРДЫҢ БІРІНШІ ЖАРТЫСЫ).....	142
Ғ.И. Исаев, Д.Ж. Юсупова, А.И. Исаев БИОЛОГИЯ ПӘНІНДЕ STEM ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ІЗДЕНУШІЛІК DAҒДЫСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	153
Р.И. Кадирбаева, Б.Т. Алимқулова, А.М. Базарбаева, Х.Т. Кенжебек МЕКТЕП МАТЕМАТИКА КУРСЫНЫҢ «TEHDEУЛЕР MEH TEHСІЗDІKTEP» MAЗMҮNDЫҚ ЖEЛІCІH OҚЫП-ҮЙPEHУDE APACAC OҚЫТУ TEХНОЛОГИЯCЫH ҚOЛDANУ.....	169
Ж.Р. Каратаева, Г.М. Абильдинова, Джелал Карача ӘДЕБИ ШОЛУ: ЖАҢАРТЫЛАТЫН ЭНЕРГИЯ КӨЗДЕРІ MEH БІЛІM BEPУDEГІ AҚПAPATTYҚ TEХНОЛОГИЯЛАP APACЫHDAҒЫ BAЙЛAHC.....	185
М.А. Касимбекова, Е.Т. Картабаева, Р.Ж. Мрзабаева ОРТАЛЫҚ АЗИЯҒА ИСЛАМНЫҢ ТАРАЛУ ТАРИХЫНА ҚАТЫСТЫ KEЙБІP MӘCEЛEP (Bатыс зерттеушілерінің еңбектері бойынша).....	196
Б.З. Кенжегулов, Ж. Сайдолқызы, Р.Қ. Аманғалиева ОРТА MEKTEПTE TPИГOHEMETPИЯЛЫҚ ФУHКЦИЯЛАP APҚЫЛЫ KEЙБІP ФOPМУЛАЛАPДЫ DEЛEЛDEУ.....	212

Г.Б. Қыдырбаева, А.С. Стамбекова БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӨП ТІЛДІ БІЛІМ БЕРУДЕГІ СЛІТ ТЕХНОЛОГИЯСЫНА КӨЗҚАРАСТАРЫ.....	229
Е.Н. Ноянов, М.Д. Байдавлетова, Б. Еділ, Р.Ж. Мрзабаева «СЫРЫМ ДАТУЛЫ БАСТАҒАН ҰЛТ-АЗАТТЫҚ КӨТЕРІЛІС» ТАҚЫРЫБЫН ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ ПӘНІНДЕ ОҚЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	242
Д.А. Шрымбай, Э.Т. Адылбекова ЖАППАЙ АШЫҚ ОНЛАЙН КУРСТАРЫ (MOOCS) – БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ КӘСІБИ ДАЙЫНДЫҒЫН ЖЕТІЛДІРУ ҚҰРАЛЫ.....	254

ЭКОНОМИКА

А.А. Абдикадинова, Ж.Т. Темірханов ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІНІҢ ТИІМДІЛІГІ: МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТ ПЕРСПЕКТИВАСЫ.....	271
Е.Б. Аймағамбетов, М.Қ. Жоламанова, Е.А. Ставбунник ӨҢІРДІҢ ТҰРАҚТЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ДАМУЫН МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ ЖАЙ- КҮЙІН ТАЛДАУ (ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫНЫҢ МЫСАЛЫНДА).....	288
А. Алибекова, Л. Сембиева, З. Башу, С. Идырыс, С. Christauskas МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТТИ ДАМУЫ ШЕҢБЕРІНДЕ ТАБИғИ РЕСУРСТАРДЫҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ.....	302
Э.С. Балапанова, Р.К. Арзикулова, А.Т. Исаева, М.Н. Нургабылов, К.Н. Тастанбекова ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАРЖЫЛЫҚ САУАТТЫҚ БАҒДАРЛАМАЛАРЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ.....	316
М.Қ. Болсынбек, Р.А. Ерниязов, А.А. Ауесбекова, М.Т. Жумажанова, К.Б. Байдаирова БУХГАЛТЕРИЯДАҒЫ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ: АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ МЕН ҚИЫНДЫҚТАРЫ.....	333
А.Ж. Ибрашева, К.М. Камали, А.Ж. Сугурова, Ш.А. Игенбаева, Қ.Ж. Демеуова ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЭКОНОМИКА САЛАЛАРЫ БӨЛІНСІНДЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІКТІ ДАМУЫ ЖОЛДАРЫ.....	345
З.О. Иманбаева, Е.К. Кунязов, Д.С. Бекниязова, Г.Ы. Бекенова, М.Н. Нургабылов ЛОГИСТИКА КӘСПКЕРЛІК ТИІМДІЛІГІНІҢ НЕГІЗГІ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ.....	358
А.М. Казамбаева, С.М. Есенғалиева, К.У. Нурсапина, Н.А. Ибадильдин, А. А. Саякбаева АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ ӨНДІРСІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ ИНТЕГРАЦИЯЛАНҒАН ТӘСІЛДЕРІ: ҒЫЛЫМ МЕН БИЗНЕС АРАСЫНДАҒЫ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚТЫҢ РӨЛІ.....	376
Г.К. Кеңес, Р.К. Берстембаева, Г.М. Мукашева, Г.А. Орынбекова, Д.Т. Жуманова ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ОРГАНИКАЛЫҚ АУЫЛШАРУАШЫЛЫҒЫНА КӨШУДІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ-ӘЛЕУМЕТТІК ӘСЕРІ.....	393
А. Кизимбаева, А.К. Қадырбергенова, Г.Т. Ахметова, А.Т. Жансейтов ДАМУШЫ ЕЛДЕРДЕГІ ТІКЕЛЕЙ ШЕТЕЛДІК ИНВЕСТИЦИЯЛАР (АФРИКА ҰЛЫ КӨЛДЕРІ ЕЛДЕРІНІҢ МЫСАЛЫНДА).....	413
Б.С. Қорабаев, Г. Абуселидзе, Б.К. Кадыров, Б.А. Еспенбетова ТАБИғАТТЫ ҚОРҒАУ ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ШЫҒЫНДАР ЖҮЙЕЛЕРІНІҢ ЕСЕБІ МЕН ТИІМДІЛІГІН ТАЛДАУ МОДЕЛДЕРІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	426
А.Е. Култанова, Х.Х. Кусайнов, Б.А. Жакупова, Н.В. Калюжная, А.С. Рахманова КӨШІ-ҚОН САЯСАТЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ – ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ.....	444
Д.С. Махметова, Э.Б.Тлесова, Л.Б. Габдуллина, А.Т. Карипова, М.Н. Нургабылов ӨҢІРДІҢ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІН ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ ЖАЙ-КҮЙІ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ.....	462
Е.Т. Меңдіқұл, Г.К. Кеңес, Ж.К. Басшиева, Э.С. Балапанова, Р.К. Айтманбетова АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕН ЖӘНЕ ОНЫҢ ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКАНЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ РӨЛІ.....	483

Б.Б. Мубаракова, Н.С. Кафтункина, М.М. Мухамедова, М.С. Каюмова, С. Дырқа ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСПКЕРЛЕРДІҢ ХАЛЫҚТЫ ЖҰМЫСМЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ РӨЛІ.....	500
М.Б. Муратова, К.А. Абдыкулова, Д.С. Тенизбаева, Б.А. Сергазиева, Г.Е. Қожамжарова ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ ЖӘНЕ ТӘУЕКЕЛДЕРДІ БАҒАЛАУ КРИТЕРИЙЛЕРІ.....	514
Г.А. Насырова, Ш.Т. Айтимова ЕҢБЕКПЕН ҚАМТЫЛҒАН ХАЛЫҚТЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ ЖҮЙЕСІНІҢ ЭВОЛЮЦИЯСЫН РЕТРОСПЕКТИВТІ ТАЛДАУ.....	532
Г.А. Рахимжанова, А.Б. Майдырова, А.А. Кочербаева, Л.М. Шаяхметова АДАМИ КАПИТАЛДЫҢ САПАСЫН ЭКОНОМИКАЛЫҚ БАҒАЛАУ (ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ МЫСАЛЫ БОЙЫНША).....	546
А.С. Садвақасова, А.Н. Ксембаева, Г.К. Демеуова, А.С. Мукатай, И.В. Бордияну БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП ЖҮЙЕЛЕРІНІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯСЫ ЖӘНЕ КӘСПОРЫННЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ТАРАМДЫЛЫҒЫН БАҒА АЛУ.....	563
К.Б. Сатымбекова, Ж.Қ. Тайбек, Д.С. Жакипбекова, Б.И. Сатенов, Е.Н. Несіпбеков, И. Узун ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖОБАЛАРДЫ ІСКЕ АСЫРУ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІН АНЫҚТАУ ҮРДІСТЕРІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ.....	581
К.Е. Шертимова, М.К. Сейдахметов, Ж.Қ. Тайбек, Г.Е. Мауленкулова, В. Сейтова ТЕХНОЛОГИЯЛАР ТРАНСФЕРТІН ПАЙДАЛАНА ОТЫРЫП, ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АӨК-НІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН АРТТЫРУДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТЕТІГІ.....	593

СОДЕРЖАНИЕ ПЕДАГОГИКА

У.М. Абдиганбарова, А.Д. Сыздықбаева, А.М. Байкулова ДИСКУРСИВНЫЙ АНАЛИЗ ТЕОРИЙ СЕТЕВОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ И ЦИФРОВОГО ЭТИКЕТА.....	7
М.У. Абдинаги, Ж.К. Корганбаева, Д.А. Каражанова ОСОБЕННОСТИ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТА.....	18
С.К. Абильдина, А.О. Әукен, И.Д. Бакирова, К.Ж. Балапанова, Ж.У. Дагарова РАЗВИТИЕ ТРАНСВЕРСАЛЬНЫХ НАВЫКОВ У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.....	28
С.Т. Айтбаев, С.В. Суматохин, А.А. Китапбаева, Д.У. Сексенова, Г.Б. Аталихова ФОРМИРУЮЩЕЕ ОЦЕНИВАНИЕ КАК ИНСТРУМЕНТ МОНИТОРИНГА МЕТАПРЕДМЕТНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ В ШКОЛЕ.....	38
М.Б. Аманбаева, А.Д. Майматаева, С.А. Есентурова, П.В. Станкеевич ИНТЕГРАЦИЯ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЙ БИОРАЗНООБРАЗИЯ В УЧЕБНЫЙ ПРОЦЕСС В ИНТЕРЕСАХ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ.....	52
А. Аманжолова, Р.К. Измагамбетова, О.С. Серикова РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ НАВЫКОВ ДЕТЕЙ СТАРШЕЙ ГРУППЫ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА ОСНОВЕ ТЕХНОЛОГИИ STEAM.....	63
А.Г. Аубакир, Д.У. Сексенова, Т.Р. Оспанбек ЗНАЧЕНИЕ МООК В ФОРМИРОВАНИИ ЦИФРОВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ БИОЛОГИИ.....	76
М. Аширмбетова, Д. Шаяхметова ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОГНИТИВНЫХ СТРАТЕГИЙ В ПОВЫШЕНИИ УРОВНЯ ВЛАДЕНИЯ АНГЛИЙСКИМ ЯЗЫКОМ СТУДЕНТОВ ВУЗОВ.....	93
П. Елубаева, М. Буркитбаева, Г. Кулжанбекова, А. Хамидова ВКЛЮЧЕНИЕ МЕДИАГРАМОТНОСТИ В ПРОГРАММУ ЯЗЫКОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ИНТЕРЕСАХ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ.....	102
Ж.С. Ергубекова, А.А. Куралбаева, А.Б. Сақулова ДИДАКТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ТЕСТОВ, ВКЛЮЧЕННЫХ В УЧЕБНИК КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ.....	112

М. Ерденов

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ НАУЧНОГО ПОЗНАНИЯ ШКОЛЬНИКОВ ЧЕРЕЗ ВНЕКЛАССНОЕ ОБУЧЕНИЕ ЭТНОБОТАНИЧЕСКИМ ЗНАНИЯМ СТУДЕНТОВ ПУТЕМ ВНЕДРЕНИЯ STEM-ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕДМЕТ БИОЛОГИИ.....126

Г.З. Искакова, А.С. Ысқақ, Н.А. Тасилова, Р.Ж. Мрзабаева

СЛУЖАЩИЕ ПОЧТОВО-ТЕЛЕГРАФНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ СЕМИРЕЧЕНСКОЙ ОБЛАСТИ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX - ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА XX ВЕКА).....142

Г.И. Исаев, Д.Ж. Юсупова, А.И. Исаев

ФОРМИРОВАНИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ ПУТЕМ ВНЕДРЕНИЯ STEM-ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕДМЕТ БИОЛОГИИ.....153

Р.И. Кадирбаева, Б.Т. Алимкулова, А.М. Базарбаева, Х.Т. Кенжебек

ПРИМЕНЕНИЕ ТЕХНОЛОГИИ СМЕШАННОГО ОБУЧЕНИЯ В ШКОЛЬНОМ КУРСЕ МАТЕМАТИКИ (НА ПРИМЕРЕ ТЕМЫ «УРАВНЕНИЯ И НЕРАВЕНСТВА»).....169

Ж.Р. Каратаева, Г.М. Абылдинова, Джелал Карача

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ОБЗОР: ВЗАИМОСВЯЗЬ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ И ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИИ.....185

М.А. Касимбекова, Е.Т. Картабаева, Р.Ж. Мрзабаева

ПРОБЛЕМА ПРОНИКНОВЕНИЯ И УТВЕРЖДЕНИЯ ИСЛАМА В СРЕДНЕЙ АЗИИ В РАБОТАХ ЗАПАДНЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ.....196

Б.З. Кенжегулов, Ж. Сайдолқызы, Р.Қ. Амангалиева

ДОКАЗАТЕЛЬСТВО НЕКОТОРЫХ ФОРМУЛ С ПОМОЩЬЮ ТРИГОНОМЕТРИЧЕСКИХ ФУНКЦИЙ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ.....212

Г.Б. Кыдырбаева, А.С. Стамбекова

ОТНОШЕНИЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ К CLIL ТЕХНОЛОГИЯМ В МНОГОЯЗЫЧНОМ ОБРАЗОВАНИИ.....229

Е.Н. Ноянов, М.Д. Байдаuletova, Б. Едил, Р.Ж. Мрзабаева

ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ТЕМЫ «НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОГО ВОССТАНИЯ ПОД ПРЕДВОДИТЕЛЬСТВОМ СЫРЫМА ДАТУЛЫ» ПО ПРЕДМЕТУ ИСТОРИЯ КАЗАХСТАНА.....242

Д.А. Шрымбай, Э.Т. Адылбекова

МАССОВЫЕ ОТКРЫТЫЕ ОНЛАЙН-КУРСЫ (MOOCS) КАК ИНСТРУМЕНТ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ.....254

ЭКОНОМИКА**А.А. Абдикадирова, Ж.Т. Темирханов**

ЭФФЕКТИВНОСТЬ НАУЧНЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ: ПЕРСПЕКТИВА ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА.....271

Е.Б. Аймагамбетов, М.К. Жоламанова, Е.А. Ставбунник

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ УСТОЙЧИВЫМ ЭКОЛОГИЧЕСКИМ РАЗВИТИЕМ РЕГИОНА (НА ПРИМЕРЕ КАРАГАНДИНСКОЙ ОБЛАСТИ).....288

А. Алибекова, Л. Сембиева, З. Башу, С. Идырыс, К. Кристаукас

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ В РАМКАХ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА302

Э.С. Балапанова, Р.К. Арзикулова, А.Т. Исаева, М.Н. Нургабылов, К.Н. Тастанбекова

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОГРАММ ПО ПОВЫШЕНИЮ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ.....316

М.К. Болсынбек, Р.А. Ер尼亚зов, А.А. Ауесбекова, М.Т. Жумажанова, К.Б. Байдаирова

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В БУХГАЛТЕРИИ: ПРЕИМУЩЕСТВА И ВЫЗОВЫ.....333

А.Ж. Ибрашева, К.М. Камали, А.Ж. Сугурова, Ш.А. Игенбаева, К.Ж. Демеуова

ПУТИ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РАЗДЕЛЕНИИ ОТРАСЛЕЙ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....345

З.О. Иманбаева, Е.К. Кунязов, Д.С. Бекниязова, Г.Ы. Бекенова, М.Н. Нургабылов

ЛОГИСТИКА КАК КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОСТИ БИЗНЕСА.....358

А.М. Казамбаева, С.М. Есенгалиева, К.У. Нурсапина, Н.А. Ибадильдин, А.А. Саякбаева ИНТЕГРИРОВАННЫЕ ПОДХОДЫ К ПОВЫШЕНИЮ ЭФФЕКТИВНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА: РОЛЬ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ НАУКОЙ И БИЗНЕСОМ	376
Г.К. Кенес, Р.К. Берстембаева, Г.М. Мукашева, Г.А. Орынбекова, Д.Т. Жуманова ЭКОНОМИКО-СОЦИАЛЬНОЕ ВЛИЯНИЕ ПЕРЕХОДА К ОРГАНИЧЕСКОМУ СЕЛЬСКОМУ ХОЗЯЙСТВУ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	393
А. Кизимбаева, А.К. Кадырбергенова, Г.Т. Ахметова, А.Т. Жансейтов ПРЯМЫЕ ИНОСТРАННЫЕ ИНВЕСТИЦИИ В РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАНАХ (НА ПРИМЕРЕ АФРИКАНСКИХ СТРАН ВЕЛИКИХ ОЗЕР).....	413
Б.С. Корабаев, Г. Абуслидзе, Б.К. Кадыров, Б.А. Еспенбетова ПРОБЛЕМЫ МОДЕЛЕЙ УЧЕТА И АНАЛИЗА ЭФФЕКТИВНОСТИ СИСТЕМ ПРИРОДООХРАННЫХ И ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ЗАТРАТ.....	426
А.Е. Култанова, Х.Х. Кусайнов, Б.А. Жакупова, Н.В. Калюжная, А.С. Рахманова ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ МИГРАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА.....	444
Д.С. Махметова, Э.Б. Тлесова, Л.Б. Габдуллина, А.Т. Карипова, М.Н. Нургабылов СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА РЕГИОНА.....	462
АГРОПРОМЫШЛЕННЫЙ КОМПЛЕКС И ЕГО РОЛЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ.....	483
Б.Б. Мубаракова, Н.С. Кафтункина, М.М. Мухамедова, М.С. Каюмова, С. Дырка РОЛЬ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ.....	500
М.Б. Муратова, К.А. Абдыкулова, Д.С. Тенизбаева, Б.А. Сергазиева, Г.Е. Кожамжарова ФИНАНСОВАЯ СТАБИЛЬНОСТЬ КАЗАХСТАНА И КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ РИСКОВ.....	514
Г.А. Насырова, Ш.Т. Айтимова РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ ЭВОЛЮЦИИ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ ЗАНЯТОГО НАСЕЛЕНИЯ.....	532
Г.А. Рахимжанова, А.Б. Майдырова, А.А. Кочербаева, Л.М. Шаяхметова ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА КАЧЕСТВА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА (НА ПРИМЕРЕ ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ).....	546
А.С. Садвакасова, А.Н. Ксембаева, Г.К. Демеуова, А.С. Мукатай, И.В. Бордияну СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СИСТЕМ УЧЕТА И ОЦЕНКИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ.....	563
К.Б. Сатымбекова, Ж.К. Тайбек, Д.С. Жакипбекова, Б.И. Сатенов, Е.Н. Несипбеков, И. Узун ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРОЦЕССОВ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ И ОПРЕДЕЛЕНИЯ ИХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ.....	581
К.Е. Шертимова, М.К. Сейдахметов, Ж.К. Тайбек, Г.Е. Мауленкулова, В. Сейтова ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ ПОВЫШЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА АПК РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТРАНСФЕРТА ТЕХНОЛОГИЙ.....	593

**CONTENTS
PEDAGOGYR**

U.M. Abdigapbarova, A.D. Syzdykbayeva, A.M. Baikulova DISCURSIVE ANALYSIS OF THE THEORIES OF NETWORK COMMUNICATIVE CULTURE AND DIGITAL ETIQUETTE.....	7
M. Abdinag, Zh. Korganbaeva, D. Karazhanova FEATURES OF CONTINUING EDUCATION IN THE TRAINING OF SPECIALISTS.....	18
S.K. Abildina, A.O. Auken, I.D. Bakirova, K.J. Balapanova, J.U. Dagarova DEVELOPMENT OF TRANSVERSAL SKILLS IN PRIMARY SCHOOL CHILDREN.....	28
S.T. Aytbaev, S.V. Sumatokhin, A.A. Kitapbayeva, D.U. Seksenova, G.B. Atalikhova FORMATIVE ASSESSMENT – AS A TOOL FOR MONITORING METASUBJECT EDUCATIONAL RESULTS AT SCHOOL.....	38

M.B. Amanbayeva, A.D. Maimatayeva, S.A. Yessenturova, P.V. Stankeevich INTEGRATING THE RESULTS OF BIODIVERSITY RESEARCH INTO THE EDUCATIONAL PROCESS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT.....	52
A. Amanzholova, R.K. Izmagambetova, O.S. Serikova DEVELOPMENT OF COGNITIVE SKILLS OF OLDER PRESCHOOL CHILDREN BASED ON STEAM TECHNOLOGY.....	63
A.G. Aubakir1, D.U. Seksenova, T.R. Ospanbek THE IMPORTANCE OF MOOCS IN THE FORMATION OF DIGITAL COMPETENCIES IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE BIOLOGY TEACHERS.....	76
M. Ashirimbetova, D. Shayakhmetova THE USE OF COGNITIVE STRATEGIES IN IMPROVING UNIVERSITY STUDENTS' LEVELS OF ENGLISH LANGUAGE PROFICIENCY.....	93
P. Yelubayeva, M. Burkitbayeva, G. Kulzhanbekova, A. Khamidova INCORPORATING MEDIA LITERACY IN LANGUAGE EDUCATION CURRICULUM FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT.....	102
Zh.S. Yergobekova, A.A. Kuralbayeva, A.B. Sakulova DIDACTIC SIGNIFICANCE OF TEXTS EMBEDDED IN THE TEXTBOOK OF THE KAZAKH LANGUAGE OF SECONDARY SCHOOL.....	112
M. Erdenov WAYS OF FORMATION OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE OF STUDENTS THROUGH EXTRACURRICULAR TEACHING OF ETHNOBOTANICAL KNOWLEDGE.....	126
G.Z. Iskakova, A.S. Yskak, N.A. Tasilov, R.ZH. Mrzabayeva EMPLOYEES OF POSTAL AND TELEGRAPH INSTITUTIONS OF THE SEMIRECHENSK REGION (SECOND HALF OF THE 19TH - FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY).....	142
G.I. Issayev, D.ZH. Yussupova, A. Issayev FORMING STUDENTS' RESEARCH SKILLS BY IMPLEMENTING STEM TECHNOLOGIES IN THE SUBJECT OF BIOLOGY.....	153
R.I. Kadirbayeva, B.T. Alimkulova, A.M. Bazarbayeva, Kh.T. Kenzhebek APPLICATION OF MIXED LEARNING TECHNOLOGY IN THE STUDY OF THE CONTENT LINE OF THE SCHOOL MATHEMATICS COURSE «EQUATIONS AND INEQUALITIES».....	169
Zh.R. Karatayeva, G.M. Abildinova, Celal Karaca LITERATURE REVIEW: INTERCONNECTION OF RENEWABLE ENERGY SOURCES AND INFORMATION TECHNOLOGY IN EDUCATION.....	185
M. Kasimbekova, E.T. Kartabayeva, R.ZH. Mrzabayeva THE PROBLEM OF PENETRATION AND STATEMENT OF ISLAM IN CENTRAL ASIA IN THE WORKS OF WESTERN RESEARCHERS.....	196
B.Z. Kenzhegulov, Zh. Saidolkzyzy, R.K. Amangaliyeva PROVING SOME FORMULAS USING TRIGONOMETRIC FUNCTIONS IN HIGH SCHOOL.....	212
G. Kydyrbayeva, A. Stambekova ATTITUDES OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS TOWARDS CLIL- TECHNOLOGIES IN MULTILINGUAL EDUCATION.....	229
E.N. Noyanov, M.D. Baidavletova, B. Edil, R.ZH. Mrzabayeva PROBLEMS OF TEACHING THE TOPIC OF THE "NATIONAL LIBERATION UPRISING LED BY SYRYM DATULY" IN THE DISCIPLINE OF HISTORY OF KAZAKHSTAN.....	242
D. Shrymbay, E. Adylbekova MASSIVE OPEN ONLINE COURSES (MOOCS) – A TOOL FOR IMPROVING THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS.....	254

EKONOMICS

A.A. Abdikadirova, Zh.T. Temirkhanov RESEARCH OUTPUT EFFECTIVENESS: A PUBLIC AUDIT PERSPECTIVE.....	271
Ye.B. Aimagambetov, M.K. Zholamanova, Ye.A. Stavbunik ANALYSIS OF THE STATE OF STATE MANAGEMENT OF SUSTAINABLE ENVIRONMENTAL DEVELOPMENT OF THE REGION (ON THE EXAMPLE OF THE KARAGANDA REGION).....	288

A. Alibekova, L. Sembiyeva, Z. Bashu, S. Ydyrys, C. Christauskas ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF NATURAL RESOURCES IN THE FRAMEWORK OF THE DEVELOPMENT OF STATE AUDIT	302
E. Balapanova, R. Arzikulova, A. Issaeva, M. Nurgabylov, K. Tastanbekova ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF FINANCIAL LITERACY PROGRAMS IN KAZAKHSTAN.....	316
M. Bolsynbek, R. Yeriyazov, A. Auyesbekova, M. Zhumazhanova, K. Baidairova ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ACCOUNTING: ADVANTAGES AND CHALLENGES....	333
A. Ibrasheva, K. Kamali, A. Sugurova, Sh. Igenbayeva, Demeuova K. WAYS TO DEVELOP INNOVATIVE ACTIVITY IN THE DIVISION OF SECTORS OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	345
Z. Imanbayeva, Y. Kunyazov, D. Bekniyazova, G. Bekenova, M. Nurgabylov LOGISTICS AS A KEY FACTOR OF BUSINESS EFFICIENCY.....	358
A. Kazamyayeva, S. Yessengaliyeva, K. Nursapina, N. Ibadildin, A. Saiakbaeva INTEGRATED APPROACHES TO IMPROVING THE EFFICIENCY OF AGRICULTURAL PRODUCTION: THE ROLE OF COOPERATION BETWEEN SCIENCE AND BUSINESS.....	376
G. Kenges, R. Berstembayeva, G. Mukasheva, G. Orynbekeva, D.T. Zhumanova ECONOMIC AND SOCIAL IMPACT OF THE TRANSITION TO ORGANIC AGRICULTURE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	393
A. Kizimbayeva, A.K. Kadyrbergenova, G.T. Akhmetova, A.T. Zhanseitov FOREIGN DIRECT INVESTMENT IN DEVELOPING COUNTRIES (THE CASE OF THE GREAT LAKES COUNTRIES OF AFRICA).....	413
B.S. Korabayev, G. Abuselide, B. Kadyrov, B. Yespenbetova PROBLEMS OF ACCOUNTING AND ANALYSIS MODELS OF THE EFFECTIVENESS OF ENVIRONMENTAL AND ECOLOGICAL COST SYSTEMS	426
A. Kultanova, X. Kusainov, B. Zhakupova, N. Kalyuzhnaya, A. Rakhmanova IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF MIGRATION POLICY AS A FACTOR IN THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN.....	444
D.S. Makhmetova, E.B. Tlessova, L.B. Gabdullina, A.T. Karipova, M. Nurgabylov THE STATE AND PROSPECTS OF DIGITALIZATION OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF THE REGION.....	462
Y. Mengdikul, G. Kenges, Zh. Bashieva, E. Balapanova, R. Aitmanbetova AGRICULTURAL COMPLEX AND ITS ROLE IN ENSURING COMPETITIVENESS OF THE NATIONAL ECONOMY	483
B.B. Mubarakova, N.C. Kaftunkina, M.M. Mukhamedova, M.S. Kayumova, Dyrka Stefan THE ROLE OF SMALL AND MEDIUM BUSINESS IN PROVIDING EMPLOYMENT OF THE POPULATION.....	500
D. Muratova, K. Abdykulova, J. Tenizbaeva, B. Sergazieva, G. Kozhamzharova KAZAKHSTAN'S FINANCIAL STABILITY AND RISK ASSESSMENT CRITERIA.....	514
G. Nassyrova, Sh. Aitimova RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE EVOLUTION OF THE SYSTEM OF SOCIAL PROTECTION OF THE EMPLOYED POPULATION.....	532
G.Rakhimzhanova, A. Maidyrova, A.A. Kocherbayeva, L. Shayakhmetova ECONOMIC ASSESSMENT OF THE QUALITY OF HUMAN CAPITAL (ON THE EXAMPLE OF THE EAST KAZAKHSTAN REGION).....	546
A. Sadvakassova, A. Xembayeva, G. Demeuova, A. Mukatay, Il. Bordiyanu CURRENT STATE AND DEVELOPMENT TRENDS OF ACCOUNTING SYSTEMS AND ASSESSMENT OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF AN ENTERPRISE.....	563
K. Satymbekova, Zh. Taibek, D. Zhakipbekova, B. Satenov, Ye. Nesipbekov, Y. Uzun WAYS TO IMPROVE THE PROCESSES OF IMPLEMENTING INNOVATIVE PROJECTS AND DETERMINING THEIR ECONOMIC EFFICIENCY.....	581
K.E. Shertimova, M.K. Seidakhmetov, Zh.K. Taibek, G.Ye. Maulenkulova, V. Seitova THE ECONOMIC MECHANISM OF INCREASING THE INNOVATION POTENTIAL OF THE AGROINDUSTRIAL COMPLEX OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN WITH THE USE OF TECHNOLOGY TRANSFER.....	593

Publication Ethics and Publication Malpractice in the journals of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan

For information on Ethics in publishing and Ethical guidelines for journal publication see <http://www.elsevier.com/publishingethics> and <http://www.elsevier.com/journal-authors/ethics>.

Submission of an article to the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan implies that the work described has not been published previously (except in the form of an abstract or as part of a published lecture or academic thesis or as an electronic preprint, see <http://www.elsevier.com/postingpolicy>), that it is not under consideration for publication elsewhere, that its publication is approved by all authors and tacitly or explicitly by the responsible authorities where the work was carried out, and that, if accepted, it will not be published elsewhere in the same form, in English or in any other language, including electronically without the written consent of the copyright-holder. In particular, translations into English of papers already published in another language are not accepted.

No other forms of scientific misconduct are allowed, such as plagiarism, falsification, fraudulent data, incorrect interpretation of other works, incorrect citations, etc. The National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan follows the Code of Conduct of the Committee on Publication Ethics (COPE), and follows the COPE Flowcharts for Resolving Cases of Suspected Misconduct (http://publicationethics.org/files/u2/New_Code.pdf). To verify originality, your article may be checked by the originality detection service Cross Check <http://www.elsevier.com/editors/plagdetect>.

The authors are obliged to participate in peer review process and be ready to provide corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. All authors of a paper should have significantly contributed to the research.

The reviewers should provide objective judgments and should point out relevant published works which are not yet cited. Reviewed articles should be treated confidentially. The reviewers will be chosen in such a way that there is no conflict of interests with respect to the research, the authors and/or the research funders.

The editors have complete responsibility and authority to reject or accept a paper, and they will only accept a paper when reasonably certain. They will preserve anonymity of reviewers and promote publication of corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. The acceptance of a paper automatically implies the copyright transfer to the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan.

The Editorial Board of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan will monitor and safeguard publishing ethics.

Правила оформления статьи для публикации в журнале смотреть на сайте:

[www: nauka-nanrk.kz](http://www.nauka-nanrk.kz)

ISSN 2518–1467 (Online),

ISSN 1991–3494 (Print)

<http://www.bulletin-science.kz/index.php/en>

Подписано в печать 30.12.2023.

Формат 60x881/8. Бумага офсетная. Печать - ризограф.

38,5 п.л. Тираж 300. Заказ 6.